

ŽMOGAUS SĄMONĖS PROBLEMA NEOTOMIZMO FILOSOFIJOJE

B. KUZMICKAS

Neotomizmas, oficiali katalikybės filosofija, turi tikslą racionaliai pagrįsti svarbiausius teologijos teiginius apie pasaulį ir žmogų, įrodyti tikėjimo į dievą būtinumą. Tačiau patys neotomistai tvirtina, kad savo išvadas jie darą grynai racionaliū būdu, nepriklausomai nuo religijos, kad jų filosofijos negalima vadinti religine. Savo filosofiją neotomistai vadiną realistine, nes ji, girdi, priešingai materializmui ir idealizmui, pripažįstanti tiek materialių, tiek idealių reiškinių realybę, randanti bendrą jų priešastį ir dėl to iškylanti virš tradicinio filosofijos konflikto. Reikia pažymėti, kad idealizmu neotomistai laiko tik subjektyvųjį idealizmą. Ką beteigtų apie save neotomizmas, jis pripažįsta, kad bendra visų (tiek materialių, tiek idealių) reiškinių priešastis yra absoliuti ideali būtybė — dievas. O tai reiškia, kad neotomizmas yra tik viena idealizmo atmaina.

Tuo galima akivaizdžiai įsitikinti, panagrinęjus neotomistinę žmogaus sąmonės koncepciją. Laikydami „realistines“ pozicijas, t. y. pripažindami žmogui būdingų materialių ir dvasinių reiškinių realybę bei savarankiškumą, neotomistai jų vienybės pagrindu laiko nematerialų nemirtingą principą.

Neotomistų supratimu, žmogus yra dviejų pradų — dvasinio ir materialinio — vienybė. Abu juos sutvėręs dievas. Dvasinis pradas, pasireiškiantis sąmone, esąs tiesioginės dievo kūrybos padarinys, o materialinis pradas, t. y. kūnas, — netiesioginis dievo kūrinys. Dievo valia esanti pirmapradis impulsas materialių reiškinių vystymuisi, kuris toliau vyksta savaimė, pasiekiant jiems žmogaus organizmo lygį. Stengdamiesi pagrįsti šį teiginį, jie įrodinėja, kad negyvoji materija, kuriai būdingas tik mechaninis judėjimas, be antgamtinės jėgos įsikišimo negali būti biologinių ir tuo labiau psichinių reiškinių priešastis. Žinomas austrų neotomistas G. Veteris teigia, kad negyvuosius procesus sąlygoja tik priešastys „iš praeities“, o gyvuosius dar ir priešastys „iš ateities“, t. y. tikslas. Cheminius-biologinius procesus jis laiko tikslinga veikla, kurią „gali atlikti tik dvasinis, už laiko ribų esantis principas“¹. Kitas austrų neotomistas, L. Gabrielis, samprotauja šitaip: gyvosios būtybės — laikinės būtybės; laikas — tapsmo elementas, gyvosios būtybės yra nenutrūkstamae tapsmo procese. Tuo tarpu negyvosios gamtos reiškiniai esą tik erdviniai nekintamų elementų persigrupavimai². Iš čia daroma išvada

¹ G. Wetter, *Der dialektische Materialismus und das Problem der Entstehung des Lebens*, München—Salzburg, 1958, S. 56.

² L. Gabriel, *Mensch und Welt in der Entscheidung*, Wien, 1961, S. 14.

apie neperžengiamą prarają tarp gyvosios ir negyvosios gamtos reiškinijų.

Kai kurie neotomistai yra linkę daryti nuolaidų mokslinei evoliucijos teorijai ir pripažinti biologinių reiškinijų atsiradimą natūralaus vystymosi keliu. Pavyzdžiui, amerikiečių neotomistas E. Maskalas rašo, kad „krikščioniškuoju požiūriu, didžioji sutveto universumo dalijimo riba eina ne tarp negyvosios materijos ir gyvųjų būtybių, bet tarp gyvosios ir negyvosios materijos, iš vienos pusės, ir dvasios karalystės, iš kitos“³. Tačiau čia pat jis pažymi, kad natūralaus vystymosi keliu gali atsirasti tik gyvulio tobulybės lygio organizmai, kuriuos iki žmogiško lygio galinti pakelti tik dieviškoji valia.

Pastaruoju metu mažiau konservatyvūs neotomistai sutinka su mokslo teiginiais gyvybės atsiradimo ir žmogaus kilmės klausimais ir pripažįsta, kad evoliucijos idėja, „moksliškai tariant, šiandien yra vienintelė priimtina teorija“⁴. Žymi dalis katalikybės filosofų vengia atvirai šiuo klausimu pasisakyti. E. Maskalas rašo, kad žmogaus ir jo reikšmės klausimas turi būti sprendžiamas „pagal tai, kas jis yra, bet ne pagal tai, kaip jis atsirado“⁵.

Neotomistai stengiasi įrodyti, kad visuotinai pripažinti mokslo teiginiai neprieštarauja religinei idėjai apie dievą. Tačiau kartu jie tikina, kad spręsti filosofinius klausimus — ne mokslo kompetencija. Mokslas, neotomistų teigimu, tyrinėja ir aiškina tik laikinus reiškinius, sukeltus antrinių priežasčių, o pirmines, galutines visų reiškinijų priežastis aiškina teologija ir metafizika. Materija esanti tik įrankis dievo rankose, jam tveriant pasaulį. Tvėrimo tikslas esąs už materijos ribų. Bandydamas suderinti religijos ir mokslo požiūrius, J. Donsilas rašo: „Abu atsakymai teisingi, tarp jų nėra konflikto. Mokslą domina antrinės priežastys, o jos ir veiks, atsirandant pirmiesiems organizmams“⁶.

Taigi, neotomistų nuomone, tiek dvasinis, tiek materialusis žmogaus pradai, kitaip tariant, sąmonė ir kūnas, priklauso nuo aukštesnės nematerialios priežasties. Šių pradų vienybės, o tuo pačiu ir žmogaus egzistavimo pagrindas esąs dvasinis. Galutiniu žmogaus sąmonės, taip pat ir jo biologinės struktūros pagrindu neotomistai laiko sielą — *substancinę žmogaus formą*. J. Donsilas rašo: „Siela yra tai, kas daro žmogų materialia substancija, gyvu kūnu, jaučiančiu organizmu, racionalių gyvulių“⁷. Teiginys apie sielą kaip apie substancinę žmogaus formą, kuri apsprendžianti jo sąmonės ir organizmo struktūrą bei veiklą, sudaro neotomistinės *hilemorfizmo* teorijos pagrindą. Ta teorija tariamai įveikianti tiek materializmo, tiek idealizmo trūkumus, sprendžiant žmogaus sąmonės problemą. Nesunku suprasti, kad ši neotomistinė teorija yra pseudo-realistinio pobūdžio, nes pagal ją materialusis pradas netenka savarankiškumo, ištirpsta dvasiniame prade, o sąmonė tampa tik sielos pasireiškimo priemone. Šitai gana aiškiai pasako ispanų neotomizmo atstovas Ch. de Ersilja: „Sielos ir kūno vienybė būtina dėl to, kad siela galėtų realizuoti jai būdingą veiklą, kuri yra pažinimas“⁸. Tokių pažiūrų nepagrįstumas vaizdas.

Kalbėdami apie žmogaus sąmonės reiškinius, neotomistai paprastai sąvoką „sąmonė“ pakeičia sąvoka „dvasia“, „dvasiškas“ (spirit, spiritual; Geist, geistig). Tuo jie bando pabrėžti sąmonės ir psichinių reiškinijų,

³ E. Mascall, Christian theology and natural science, New York—Toronto, 1956, p. 270.

⁴ J. Donceel, Philosophical Psychology, New York, 1961, p. 354.

⁵ E. Mascall, The importance of being human, New York, 1958, p. 12.

⁶ J. Donceel, Philosophical Psychology, p. 42.

⁷ Ten pat, p. 326.

⁸ J. de Ercilla, De la imagen a la idea, Madrid, 1959, p. 39.

substancialumą, jų vidinę, esminę nepriklausomybę nuo materialių priešasčių. Kaip „racionalų“ argumentą neotomistai pateikia apskritai idealizmui būdingą dogmatišką teiginį, kad mažiau tobula būtis negalinti būti tobulesnės būties priešastis. Dvasinės žmogaus veiklos priešastis negalinti būti materialinė, o nematerialus jos šaltinis žmoguje esanti tik siela. Pavyzdžiui, žinomas vokiečių neotomistas J. de Frizas vysto teiginį apie sielą kaip „pakankamą pagrindą“, „pakankamą priešastį“ žmogaus sąmonės reiškinių atžvilgiu⁹. Bet kurį sąmonės reiškinį galinti sukelti tik tobulesnė, dvasinė priešastis. Nesunku suprasti, kad šitoks aiškinimas reiškia iškreiptą priešastingumo ryšio supratimą.

Didelis dėmesys neotomistų darbuose skiriamas idealistiniam sąmonės ir smegenų veiklos ryšio nušvietimui. Daug kalbama apie vidinę, t. y. esminę, ir išorinę sąmonės priklausomybę. Vidiniu požiūriu, sąmonė priklausanči tik nuo sielos, o išoriniu — tam tikru mastu ir nuo smegenų. J. de Frizas tvirtina, kad „mąstymas negali būti iš vidaus susijęs su tokiu materialiu procesu, kaip jutiminis suvokimas“¹⁰. Vokiečių neotomistas R. Karišas, bandydamas mąstymą susieti su smegenų veikla, laiko juos tik mąstymo instrumentu, „smuiku“, kuriuo groja nematerialus „smuikinkas“ — siela¹¹. Mąstymas esąs neabejotinai susijęs su smegenų veikla, bet šis ryšys esąs tik išorinis, neesmingas, tik materialios sielos veikimo sąlyga.

Trumpai apibendrinsime neotomistinį sąmonės supratimą. Kalbėdami apie sąmonę, neotomistai visų pirma akcentuoja „ontologinį“ aspektą, ieško „paskutinio sąmonės pagrindo“, ignoruodami jos esminius ryšius su pažinimo procesu, su materialiu pasauliu. Jie absoliutizuoja vieną sąmonės bruožą — jos idealų pobūdį, priešpastatydami idealumą materialumui. Todėl sąmonės reiškinius neotomistai pirmiausia bando paaiškinti kaip gryną dvasinę veiklą „kaipo tokią“ ir tik po to mėgina juos susieti su smegenų ir nervų veikla. Savaiame suprantama, kad šitoks metodas yra metafiziškas ir gali nuvesti tik prie idealistinių išvadų.

Idealizmas visada stengėsi pasinaudoti sunkumais, su kuriais susiduriama, sprendžiant psichofizinę problemą. Jais remiasi ir šiuolaikinis neotomizmas, tačiau jis kartu stengiasi prisitaikyti prie naujų mokslo atradimų šioje srityje. Ryšium su tuo neotomistams tenka kovoti su svarbiausiu savo priešininku — moksliniu dialektiniu-materialistiniu sąmonės supratimu. Paskutiniaisiais metais katalikybės filosofai aktyviai puola marksistinę filosofiją. Šioje srityje ypatingai pasižymi vokiečių ir austrų neotomistai, pirmiausia tokie dialektinio materializmo „kritikai“, kaip J. de Frizas, R. Karišas, G. Veteris, A. Dondeinas ir kt. Kovai prieš dialektinį materializmą neotomistai naudoja seną idealizmo metodą — iškraipo dialektinį materializmą, tapatina jį su vulgariuoju materializmu.

Neotomistai teigia, kad dialektinis materializmas nesugeba neprieštarinai paaiškinti sąmonės reiškinių, nesugeba apibūdinti jų specifikos. Pavyzdžiui, R. Karišas rašo, kad sąmonę materialistai aiškina, išskirdami ją iš materijos ir jai priešpastatydami. Neotomistai tikina, kad dialektinis materializmas sąmonę laikąs tik materijos atmaina — „mąstančia materija“. Tačiau sąmonės priešpastatymas materijai nepaaiškina sąmonės specifikos, nes, girdi, materija priešpastatoma sau pačiai¹². Tai ryškus marksistinės filosofijos iškraipymas. Dialektinis materializmas apibūdina sąmonę ne kaip tam tikrą materijos atmainą, o kaip labai organi-

⁹ J. de Vries, Die Erkenntnistheorie des dialektischen Materialismus, München—Salzburg—Köln, 1958, S. 146.

¹⁰ Ten pat, p. 141.

¹¹ R. Karišas, Der Christ und der dialektische Materialismus, Berlin, 1956, S. 76.

¹² Ten pat, p. 43.

zuotų žmogaus smegenų *savybę*, kaip aukščiausią, tik žmogui kaip visuomeninei būtybei būdingą objektyviosios tikrovės atspindėjimo formą.

Klastodamas dialektinį-materialistinį sąmonės supratimą, dar toliau nueina A. Dondeinas. Jis tvirtina, kad dialektinis materializmas sąmonės veiklą supranta kaip „paprastą žmogaus smegenų išskyrimą“¹³. J. de Frijzas teigia, kad dialektinis materializmas mąstymą ir kitus sąmonės reiškinius supranta kaip absoliučiai priklausomus nuo pojūčių ir materijos, kas prieštarauja mąstymo objektyvumui¹⁴. Šis „kritikas“ ignoruoja tą faktą, kad dialektinis materializmas, teigdamas, jog jutiminis patyrimas yra vienintelis žmogaus žinių šaltinis, tuo pačiu pripažįsta santykinį proto savarankiškumą ir nepriklausomybę nuo jutiminio patyrimo, pripažįsta didžiulę proto aktyvumo, abstrakčiojo mąstymo reikšmę.

Svarbiausias neotomistų „argumentas“, nukreiptas prieš materialistinį sąmonės supratimą, yra jų teiginys, kad marksistinė filosofija nesugebanti išaiškinti, koku būdu materialus organas — smegenys ir nervų sistema — gali būti idealių sąmonės reiškinių priežastis. Mėgindamas įrodyti šį teiginį, žinomas marksizmo „kritikas“ G. Veteris samprotauja šitaip. Dialektinis materializmas, traktuodamas sąmonę kaip materijos vystymosi rezultatą, kaip kokybiškai aukštesnį šio vystymosi etapą, turi pripažinti perėjimo iš žemesnio į aukštesnį *nenutrūkstamumą*, savotišką tiltą tarp jų, perėjimą, kuris garantuotų vystymosi proceso vieningumą. Tačiau, pripažindamas vystymosi proceso *nenutrūkstamumą*, tvirtina G. Veteris, dialektinis materializmas tylomis pereina į mechanistinio materializmo pozicijas, nes *nenutrūkstamumas* vystymesi reiškia, kad kokybiškai aukštesnė pakopa tėra tik sudėtingesnė iš esmės to paties, kokybiškai žemesnei pakopai būdingo, judėjimo forma¹⁵. Toliau šis „kritikas“ daro išvadą, kad dialektinis materializmas, aiškindamas sąmonės reiškinius, iš esmės lieka mechanistinio materializmo pozicijose ir kad tik idealizmas galys įrodyti, jog sąmonė yra kokybiškai aukštesnė už materiją.

Sąmonės reiškinių ryšys su fiziologiniais smegenų procesais dar nėra pilnai išaiškintas. Tačiau neabejotina, kad tarp sąmonės reiškinių ir smegenų veiklos yra *nenutrūkstamas* ryšys, kas joku būdu nepaneigia sąmonės kokybinio skirtingumo. Sąmonės atsiradimą ir vystymąsi sąlygojo socialiniai veiksniai, žmogaus darbas ir socialinė veikla, o ne vien biologinis smegenų vystymasis. Neotomistai priskiria dialektiniam materializmui svetimą požiūrį, kad sąmonė atsiradusi iš materijos tiesaus ir uždaro jos biologinės formos — smegenų — vystymosi procese, žemesnei materijos formai mechaniškai pereinant į aukštesnę.

Iškraipydami marksistinį sąmonės supratimą, neotomistai tvirtina, kad negalima įrodyti, jog sąmonė vystymosi keliu atsirado iš materijos. Sąmonė esanti nekintama, amžina, sutverta dievo. R. Karišas rašo: „Vystymasis — taip! Bet jokio vystymosi be dievo! Ir jokio žmogaus sielos vystymosi, bet jos, kaip dvasinės tikrovės, *sutvėrimas*“¹⁶.

Dialektinis materializmas, priešingai neotomistų tvirtinimams, žmogaus sąmonę traktuoja ne kaip uždaro smegenų fiziologinių procesų vystymosi rezultatą, o kaip darbinės-socialinės žmogaus veiklos produktą. Fiziologiniai smegenų procesai dar nėra sąmonės atsiradimo ir jos veiklos priežastis. Smegenis galima laikyti mąstymo organu, instrumentu, pažymint, kad pats mąstymas atsirado tik žmogaus sąveikos su išoriniu pasauliu, praktinės žmogaus veiklos dėka. „Smegenys — tik psichinės veiklos or-

¹³ A. Dondeyne, Gott, Mensch, Universum, S. 48.

¹⁴ J. de Vries, Die Erkenntnistheorie des dialektischen Materialismus, S. 151.

¹⁵ G. Wetter, Der dialektische Materialismus und das Problem der Entstehung des Lebens, S. 8—10.

¹⁶ R. Karisch, Der Christ und der dialektische Materialismus, S. 115.

ganas, bet ne jos šaltinis. Psichinės veiklos šaltinis yra veikiantis smegenis pasaulis.“¹⁷

Neotomistų bandymams kritikuoti marksistinį žmogaus sąmonės suvratimą būdingas siauras ir vienpusiškas požiūris. Tai būdinga idealistinei metodologijai apskritai. Ontologinio aspekto kaip išeitiės taško akcentavimas ir idealaus sąmonės reiškinių pobūdžio absoliutinimas, ignoruojant jų ryšį su materialiu pasauliu, neišvengiamai gimdo pažiūras, kad sąmonė esanti aprioriška, kad siela esanti jos pagrindas. Šitai išplaukia iš metafizinės neotomistų metodologijos, kurios laikantis reiškinius pirmiausia bandoma paaiškinti „kaip tokius“, be ryšio su kitais reiškiniais, siekiant surasti jų „galutinius pagrindus“. Tai vaizdžiai rodo, kad neotomistinė filosofija yra nepagrįsta, antidialektiška, antimoksliška.

Kauno Politechnikos instituto
Vilniaus filialas
Marksizmo-leninizmo katedra

Įteikta
1966 m. birželio mėn.

ПРОБЛЕМА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ В ФИЛОСОФИИ НЕОТОМИЗМА

Б. КУЗМИЦКАС

Резюме

В статье дается критический анализ неотомистского понимания человеческого сознания и показывается несостоятельность попыток философов католицизма «критиковать» положения диалектического материализма.

Опираясь на метафизическую методологию и догматы католицизма, неотомисты проблему сознания решают в отрыве от общественно-практической деятельности человека, односторонне акцентируют онтологический аспект проблемы. При объяснении связи сознания с деятельностью мозга они опираются на схоластическую теорию гилеморфизма, согласно которой сущностью и определяющим принципом человека является его душа — субстанциальная форма.

Используя действительные трудности в решении проблемы о взаимодействии мышления и мозга, неотомисты утверждают, что эта проблема с позиций материализма необъяснима. Попытки неотомистов «критиковать» диалектико-материалистическое понимание сознания основываются на извращении положений диалектического материализма, на приписывании ему черт вульгарного материализма.

¹⁷ С. Л. Рубинштейн, Бытие и сознание, М., 1957, стр. 6.